

ELEMENTY I STYLE W ARCHITEKTURZE CZĘŚĆ I OD A DO K

A

Adorant – modląca się postać u stóp Chrystusa albo Marii. Często przedstawiana na obrazach, nagrobkach, epitafiach.

Agrafa – dekoracyjny zwornik w formie np. woluty, spinający półkolistą archiwoltę z belkowaniem.

Akant – roślina, której nazwę często tłumaczy się niewłaściwie jako oset albo barszcz zwyczajny; liście jej gatunków 1. Spinusus (akant suchy), 2. Mollis (akant mięsisty) były dla piękna swej formy naśladowane w ornamentyce architektonicznej. Występuje w głowicach korynckich, natomiast w stylu romańskim motyw akantu uległ znacznej stylizacji.

Ambo- balustrada z pulpitem dla lektora przy przegrodzie ołtarzowej w świątyni wczesnochrześcijańskiej po stronie pld. Odczytywano Listy Apostołów, ptn. Ewangelię. Niekiedy stosowana ponownie we współczesnej architekturze kościelnej.

Ambona, kazalnica – trybuna do odczytywania tekstów liturgicznych i wygłaszania kazań, której pierwotną formą było wczesnochrześcijańskie – ambo. Od XIII w. ambonę umieszczano na – lektorium albo jako wolno stojącą lub nadwieszoną przy jednym z filarów. W kościołach ewangelickich niekiedy łączono z ołtarzem w ambonę-ołtarz.

Ambona

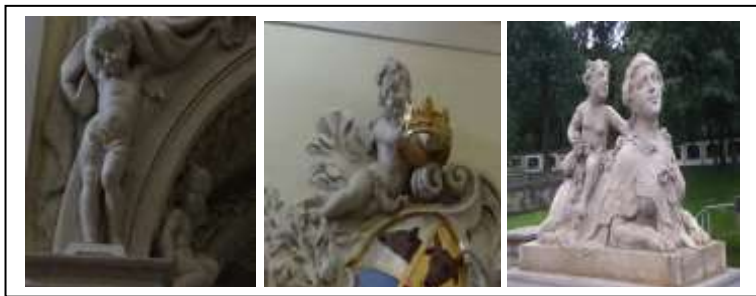
Baldachim

Korpus z parapetem

Podstawa schody

Amorek – rzeźba architektoniczna

Anioł- postaniec wg Biblii czysty duch nie mający płci, pośrednik między Bogiem a ludźmi, od czasu wcześniejszego chrześcijaństwa przedstawiany przeważnie jako młodzieniec

ze skrzydłami i aureolą, we włoskim renesansie także pod postacią kobietą. W I w. następuje hierarchia 9 chórów anielskich.

Apostołowie – przedstawiani często na kolumnach nawy głównej albo na portalach kościołów średniowiecznych; nieobecnego Judasza Iszkariotę zastępuje zawsze św. Paweł. Rzadko natomiast spotyka się wyobrażenia Macieja, który został wybrany na miejsce Judasza. Wkrótce ukształtowały się ustalone sposoby przedstawienia św. Piotra, Pawła, Jana, a od XIII w. można już rozpoznać wszystkich apostołów po ich – atrybutach. Broń oznacza w tym przypadku narzędzia ich własnego męczeństwa. Apostołowie będącym zarazem – ewangelistami występują bez symboli autorów Ewangelii.

Św. Andrzej
ukośny krzyż

św. Piotr
jeden albo dwa klucze

św. Paweł
miecz

św. Jakub Młodszy
proporzec albo kijanka

św. Tomasz
kątownik albo włócznia

św. Szymon
piła

św. Jakub Starszy
strój pielgrzyma

św. Bartłomiej
nóż, zdarta skóra

św. Jan
bez brody, kielich i wąż

św. Juda Tadeusz
maczuga

Dwóch apostołów to; św. Filip – krzyż świętego Antoniego, oraz św. Mateusz – kątownik, topór, halabarda.

Apsyda – łuk, zakrzywienie, od (koła wozu słońca), nisza ołtarzowa na zamknięciu chóru. Jej półkolistą formę pochodzi z rzymskiej architektury sakralnej i świeckiej. Od okresu karolińskiego poprzedza ją prezbiterium. Apsyda główna znajduje się na zamknięciu nawy głównej i mieści główny ołtarz. Istnieją apsydy w nawach bocznych i transepcie. W okresie gotyku apsyda uzyskała formę wielobocznego zamknięcia chóru.

Arabeska – stylizowany ornament roślinny, w układzie symetrycznym, wywodzący się z motywu hellenistycznej wici roślinnej, częsty w sztuce islamu, później renesansu.

Architektura ceglana – budowle z wypalanej cegły z pozostawieniem elewacji nie tynkowanej, bez okładziny. W krajach Zachodu najpierw stosowana przez Rzymian, potem przejęta przez Bizancjum; gdzie cegły wykorzystywano albo jako jedyny budulec, albo razem z kamieniem naturalnym. Architektura lombardzka była wzorcem dla architektury średniowiecznej. W Europie kwitła aż do późnego gotyku prezentując swoje najpiękniejsze możliwości. Krucho gotyckie formy ornamentowe były przy tym przeważnie pomijane albo

upraszczane, a krzywoliniowe profile maswerków, ościeży okien i profili wykonywano z kształtek ceglanych (wytwarzanych w specjalnych formach).

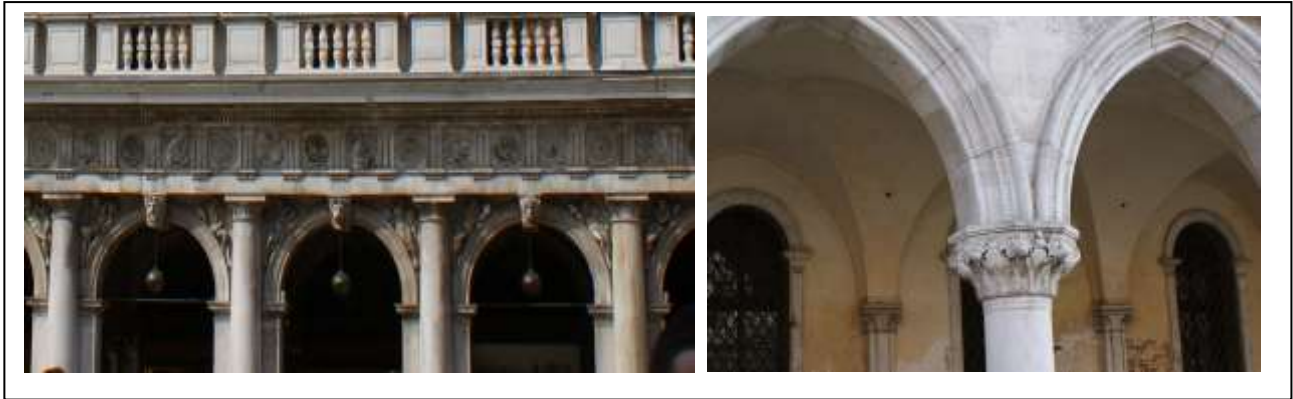

Archiwolta – przedni łuk, czoło i podniebienie półkolistego łuku, które trzeba rozumieć jako architrav wygięty w półkole między filarami lub kolumnami lub łuk wieńczący romańskie i gotyckie portale; często powtarzające się kilkakrotnie coraz mniejsze odpowiednie uskoki profili ościeży. Archiwolty bywają pokryte ornamentem (romańskie) albo płaskorzeźbą figuralną (gotyckie).

Arkada – pojedynczy łuk albo ciąg łuków opartych na filarach lub kolumnach. Występuje arkada ślepa stanowiąca jedynie element artykulacji ściany, nie jest obramowaniem otworów. W architekturze występują arkady międzynawowe i arkady fryz (arkatura).

Atlant – gigant, atlas – rzeźba monumentalna

Attyka – ścianka nad – gzymsem koronującym, zasłaniającym dach, często zwieńczona figurami. Kondygnacja attykowa to niska kondygnacja nad gzymsem koronującym, spotykana zwłaszcza w późnym renesansie.

B

Baldachim – pierwotnie kosztowna materia jedwabna z Bagdadu, paradna osłona z tkaniny nad tronem królewskim lub biskupim – ołtarzem, albo rozpięta na drążkach – niesiona nad monstrancją lub relikwią w czasie procesji. Inne znaczenie to kamienny daszek, służący jako ochrona i ozdoba nad posągami gotyckimi i nad ambonami.

Balkon – płyta wspornikowa z balustradą na kondygnacjach ponad parterowych, wysunięta przed lico muru. W części parterowej budynku występuje taras w postaci płyty z balustradą lub parapetem, niekiedy wsparty na podporach.

Barbakan – element systemu obronnego stanowiący rozwiniętą formę przedbramia, często w postaci rondeli, wysuniętej na zewnątrz obwodu murów i połączonej z nimi sztywno. Przykłady to Carcassonne, Warszawa, Kraków

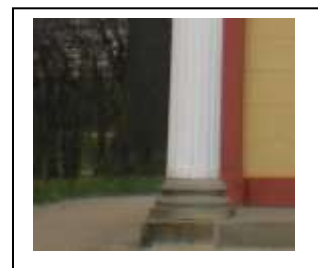
Bartyzana – wieżyczka nadbudowana na koronę muru obronnego, z reguły nadwieszona, o funkcji strażniczej i strzeleckiej.

Baza - podstawa – kolumny lub filara.

Baza attycka – baza kolumny attycko-jońskiej, składająca się z 2 wałków (torusów), oddzielonych od siebie wklęsłą (trochilusem), w przeciwieństwie do form małoazjatyckich, bez – plinty.

Bazylika – rzymska hala targowa lub sądowa, zazwyczaj otoczona przez boczne nawy i niekiedy zakończona półokrągłą apsydą.

W chrześcijańskiej architekturze sakralnej kościół podłużny, z nawą główną wyższą od naw bocznych, mającą okna umieszczone powyżej poziomu dachów naw bocznych (strefa okien górnych), jest to bazylika starochrześcijańska. W dalszym rozwoju bazylikę wzbogacono o następujące elementy: kryptę, skrzyżowanie naw, chór, sklepienia, wieże, przemienność podpór, empory, tryforium, westwerk i in. W późnym gotyku bazylika traci znaczenie na korzyść – kościoła halowego, w renesansie i baroku na korzyść – centralnej budowli – kościoła salowego.

Belka tęczowa – pozioma belka spinająca łuk tęczowy, najczęściej drewniana. W średniowieczu umieszczano na niej grupę ukrzyżowania. Prawdopodobnie jest to nawiązanie do miejsca usytuowania ołtarza Krzyża Świętego dostawionego

do lektorium, które zanikło w średniowieczu. Do krucyfiksu często dodawano postać Marii (po stronie północnej) i św. Jana (strona południowa).

Blanki, blankowanie, krenelaż – przedpiersie lub zwieńczenie przedpiersia muru obronnego, w formie zębów (stanowiących osłonę obrońców), oddzielonych od siebie wrębami, służącymi jako strzelnice. Zależnie od kształtu wyróżnia się: blanki prostokątne, z pulpitem

lub dwuspadowym daszkiem, o łuku dwukrzywiznowym, w jaskółczy ogon, zwieńczone półkoliście, schodkowe. Występują blanki w formie tarcz.

Blenada – ślepe okno (wnęka) o wykoju arkady lub okna, bez prześwitu (okiennego).

Stosowana przede wszystkim w celach estetycznych. Blendy charakterystyczne były dla architektury gotyckiej, często stosowana jako dekoracja szczytów, była tynkowana na biało lub malowana w formie maswerka imitującego okno.

Boniowanie – dekoracyjne opracowanie krawędzi ciosu, oraz lica ciosu, - muru.

Brona - drewniana

krata zamykająca otwór bramy zamkowej.

Brona jako emblemat rodu Tudorów.

C

Centralna budowla – założenie architektoniczne o jednakowej symetrii w co najmniej 4 kierunkach i zaakcentowanej bryle środkowej na planie kolistym, eliptycznym, kwadratowym, wielokątnym, krzyżowym, czterolistnym albo wielolistnym. Zasadzie organizacji przestrzeni budowli centralnej odpowiada przykrycie w formie kopuły, także nad pomieszczeniami bocznymi (kościół z kopułami na planie krzyża greckiego). W starożytności rozpowszechniona jako mauzoleum – grobowiec i świątynia na planie kolistym. We wczesnym chrześcijaństwie i w średniowieczu przewagę zyskały budowle podłużne; budowla centralna występuje przeważnie jako – baptysterium, kościół grobowy lub kaplice pałacowe. W renesansie, baroku i klasycyzmie popularna staje się budowla centralna, której często towarzyszy dostawiona część podłoża. W nowoczesnej architekturze budowle centralne wznoszone są przede wszystkim jako miejsca zgromadzeń np. kościoły czy obiekty kultury i sportu (stadiony).

Ceramika – glina garncarska, pojęcie ogólne obejmujące wszystkie wyroby gliniane, wypalane. Rozróżnia się ceramikę budowlaną (cegła i wyroby typu kształtki itp.) oraz ceramiczne naczynia. Fajans – nazwa pochodzi od miasta garncarzy Faenzy, wstępnie wypalony, przeważnie barwiony zostaje powleczony szkliwem i ponownie wypalony. Właściwa nazwa to majolika. Porcelana otrzymana z kaolinu i skalenia, z dodatkami kwarcu, powlekane szkliwem. Często malowana: 1. Metoda podszkliwną lub 2 metoda nadszkliwną. Występuje także kamionka biała, wypalony na biało nie szkliwiona, powlekana glazurą ołowiową. Terakota – ziemia wypalona, tworzywo ceramiczne z gliny, z dodatkami, które wskutek wypalania nabiera barwy białej, żółtej, brązowej albo czerwonej. Ze względu na odporność na czynniki atmosferyczne często wykorzystywana jako materiał budowlany i dekoracyjny. Występują jako rzeźby, szczyty świątyń i figurki w czasach renesansu.

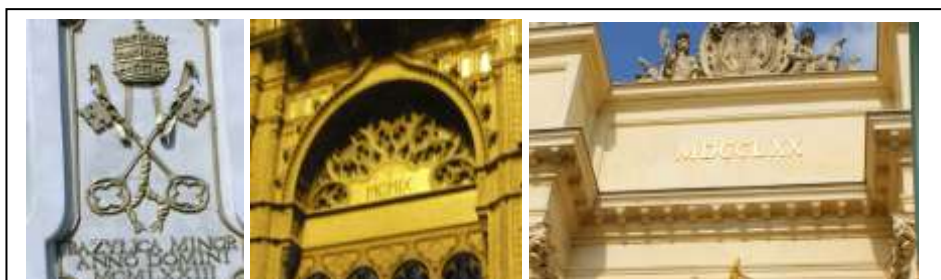
Chodnik obronny – chodnik straży, ciąg komunikacyjny biegnący na koronie muru obronnego.

Chór – pierwotnie w antycznej Grecji, miejsce dla tancerzy i śpiewaków. W chrześcijańskiej świątyni miejsce dla duchowieństwa. Jeśli na zamknięciu jest – apsyda, to cały kompleks prezbiterium wraz z apsydą nazywa się chórem. Znajduje się w nim ołtarz główny - tabernakulum, stalle – kapłańska ława – tron biskupi. Chór przeważnie ma posadzkę podwyższoną o kilka stopni, a jeśli pod nią znajduje się – krypta, to poziom prezbiterium jest znacznie wyższy od poziomu pozostałej części kościoła. Od okresu romańskiego wokół chóru prowadzi często obejście (ambit), połączone z nim otwartymi arkadami. Do obejścia przylega często półkolisty wieniec kaplic, które otwierają się na obejście i przeważnie są widoczne także z zewnątrz w bryle budowli. W średniowieczu często odgradzano chór od obejścia albo chórów bocznych – balustradą, a od nawy głównej – lektorium, w okresie baroku zastąpionym przez kunsztownie wykutą kratę chórową. Można wyróżnić: 1. Półkoliste, apsydialne zamknięcie chóru (okres romański), 2. Prostokątne zamknięcie (kościół cysterski), 3. Wieloboczne (poligonalne) (okres gotyku). Nazwy poszczególnych form chóru wyrażają stosunek przestrzeni chóru do sąsiadujących części budowli: 1. Chór zwężony, 2. Chór schodkowy (benedyktyński), 3. Chór z obejściem i wieńcem kaplic, 4. Chór trójlistny (ramiona nawy poprzecznej (transeptu) są zakończone podobnie jak prezbiterium apsydami, 5. Zakończenia dwuchórowe (romanizm)mają chóry od strony wsch. i zach.

Chronogram – inskrypcja w jęz. łac. , tak utworzona, że wszystkie zawarte w niej lub wyróżnione litery, będące jednocześnie cyframi rzymskimi (I,V,X,L,C,D,M), po zsumowaniu dają datę wydarzenia do którego odnosi się inskrypcja.

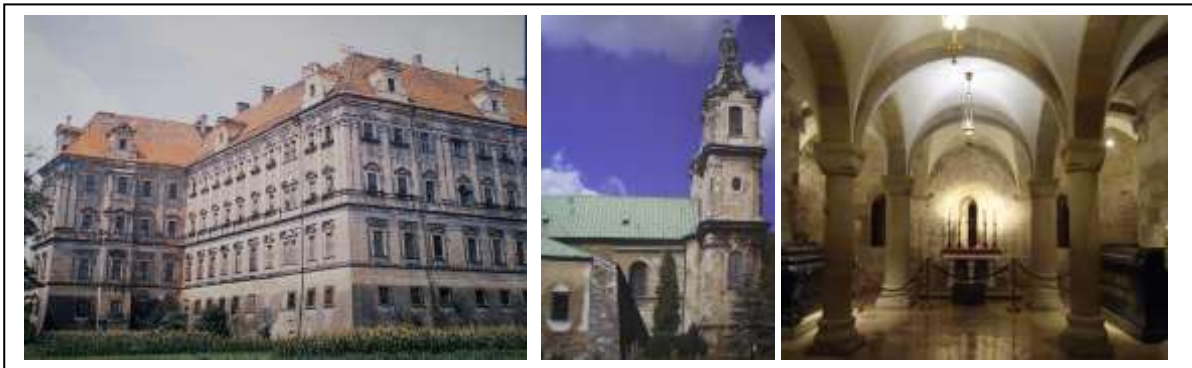
Chrzcielnica – od XI w. kamienne, brązowe albo drewniane naczynie z wodą święconą przeznaczoną do sakramentu chrztu, które zastąpiło wczesnochrześcijańskie – baptysterium.

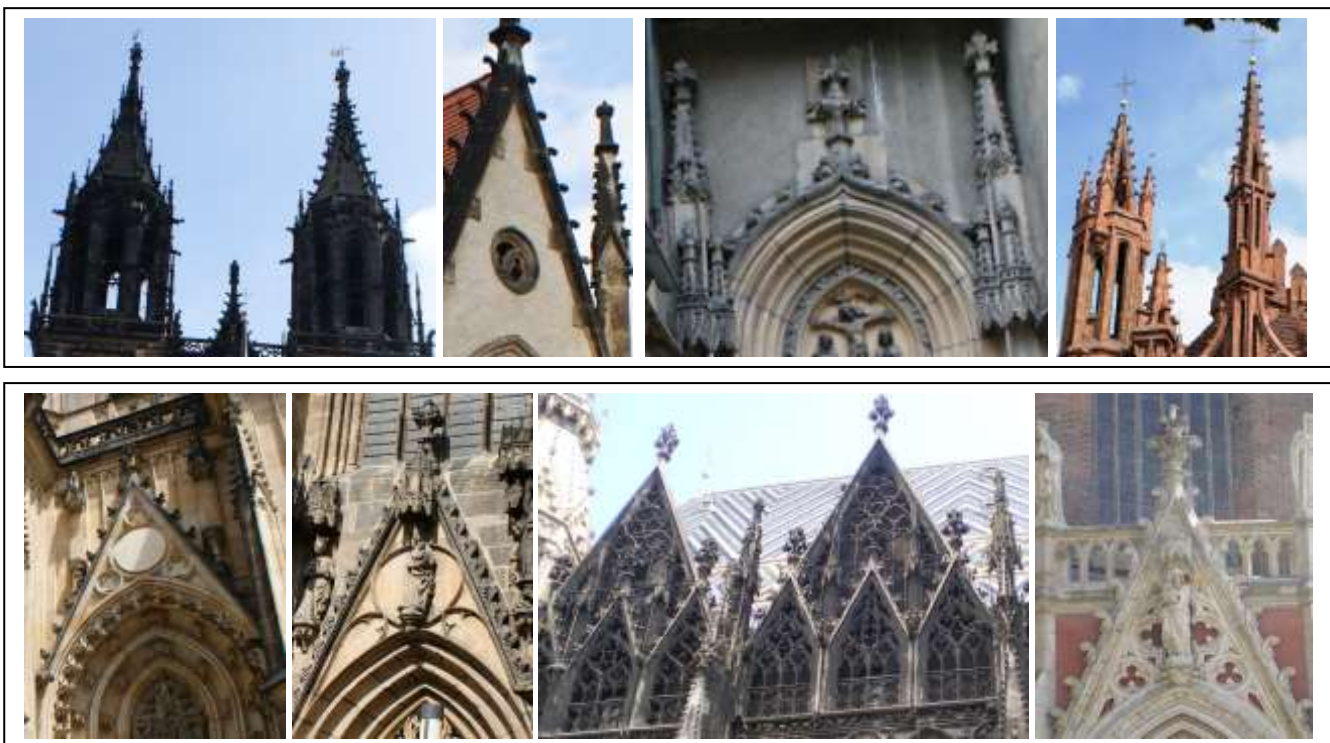
Cokół – dolna część budowli, często wyodrębniona uskokiem lub gzymsem cokołowym, lub podstawa kolumny – filaru, posągu.

Cysterska architektura – Reforma benedyktyńska Cluny, nie zaspokoiła potrzeby odnowienia życia zakonnego. Nową próbę podjęli cystersi. Powstało prawie 600 konwentów na Zachodzie, które rozprzestrzeniały wzory architektoniczne z burgundzkich ośrodków klasztornych w Citeaux (zał. 1098 r.) , Clairiaux (1115 r.) i Morimundu. Niezależni politycznie i gospodarczo cystersi zagospodarowali nieużytki i zakładali duże gospodarstwa rolne. Do poł. XII w. ściśle przestrzegano surowych ograniczeń budowlanych, nałożonych przez konstytucje zakonne; później to się zmieniło pod naciskiem fundatorów, dążących do maksymalnej wspaniałości opactw. Polskie budowle cysterskie stały się zwiastunem gotyku. Bazyliki – zamiast wież drewnianą sygnaturką, - nawy stropowe, później sklepienia krzyżowo-żebrowe – służki na murach i filarach nadwieszane, kończące się w połowie wysokości ściany, podparte wspornikami – transept z dwiema lub czterema prosto zamkniętymi kaplicami od wsch. – brak dekoracji figuralnej i witraży, wyjątkowo staranna kamieniarka. – brak krypt i empor – arkady krużganka stojące na ciągłym cokole. Po chrzcie Polski powstało pierwsze biskupstwo w Poznaniu i arcybiskupstwo w Gnieźnie. Oba grody stanowią ośrodki stołeczne państwa polskiego, a ich katedry – wzniesione z kamienia i zachowane w reliktach – stają się duchowymi centrami obu miast i całego kraju. Przy gotyckich kościołach znajdują się jeszcze znaczne partie romańskich budowli kamiennych. Przykładem ich są pozostałości katedr w Krakowie na Wawelu z pocz. XI w. przetrwała m.in. krypta św. Leonarda. Podobne powiązania wykazuje dwuchórowa kolegiata w Tumie pod Łęczycą przed 1161 r., a także katedra w Płocku. Przykładami dobrze zachowanych budowli romańskich są; kolegiata w Kruszwicy (ok. 1120-1140), Opatowie (poł. XII w), Strzelnie (przed 1216r.), Trzebnicy (1219) czy Lubiążu. Wymieniać tu można dużo. Cystersi w Polsce opisywałem w innym wydaniu.

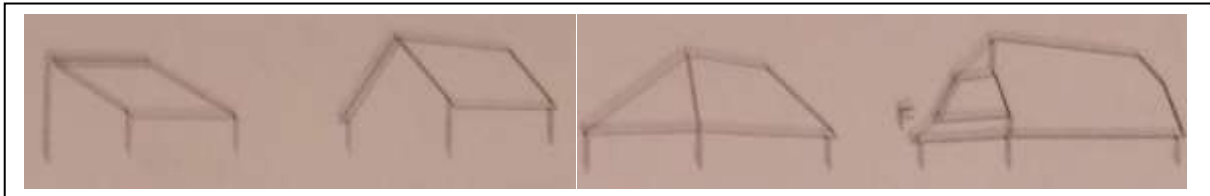
Czołganki – (żabka architektoniczna) – kamienna narożna ozdoba jednej z odmian bazy kolumny romańskiej, występującej w formie geometrycznej, roślinnej lub figuralnej. W architekturze i rzeźbie gotyckiej detal ozdobny w kształcie pączków lub zwiniętych listków odchylających się na zewnątrz. Występują na krawędziach dachów, wieżyczek itp. Występują także jako przyozdobienia obramowań otworów, gzymsów, sterczyn, w archiwoltach portali.

D

Dachy – kształty dachów: 1. Dach pulpitowy – jednospadowy, 2. Dach siodłowy- dwuspadowy, 3. Dach czterospadowy z kalenicą (również dach poprzeczny np. nad nawą boczną, mający połąć także od strony nawy głównej, 4. Dach naczółkowo- półszczytowy, szczyt zostaje zastąpiony w górnej i dolnej części przez połączenia dachowe, 5. Dach namiotowy, brogowy, ostrosłupowy, w formie piramidy, którego cztery połączenia schodzą się w jednym punkcie szczytowym, oprócz rzutu kwadratowego, może wystąpić też prostokątny i wielokątny, 6. Dach mansardowy, umożliwia umieszczanie na poddaszu pomieszczeń mieszkalnych o ukośnych ścianach, 7. Dach pilasty-szedowy, pozwala na dobre oświetlenie pomieszczeń warsztatowych, 8. Hełm – stromy dach wieżowy, w formie piramidy (a. stożka, b. także o wygiętych połączeniach, c. albo w kształcie kopuły),

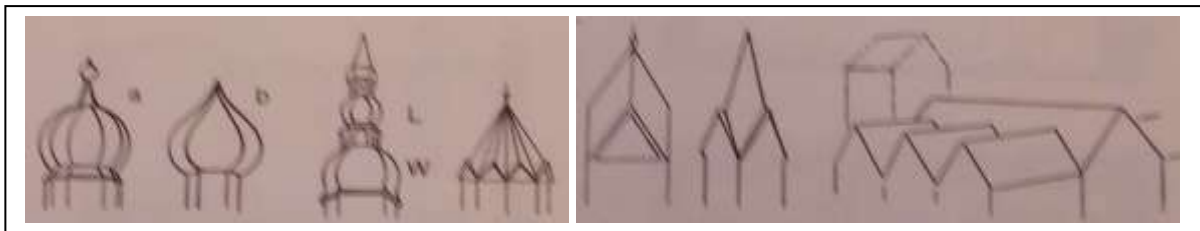
9. Dach baniasty, dach cebulowy, 10. Hełm włoski, pierwotna forma dachu cebulowego, ale wklęsłego w części dolnej, często stanowi podstawę hełmu wielokondygnacyjnego, niekiedy zwieńczonego latarnią (barok), 11. Dach harmonijkowy, wielopiętrowy, na rzucie czworokąta lub wielokąta, ukształtowany w formie harmonijki, 12. Dach rombowy, składający się z połąci w kształcie rombu, 13. Dachu poprzeczne, przykrycie przęseł naw bocznych rzędem równoległych do siebie dachów dwuspadowych, poprzecznych względem osi wzdłużnej kościoła- facjata. 14. Dach łupinowy, 15. Dach powieszony.

1 2 3 4

5 6 7 8

9 10 11 12 13

Dekoracje – zdobić, całość wszystkich motywów i ornamentów służących do ozdabiania, upiększania konkretnego obiektu, np. określonej fasady, wnętrz itp.

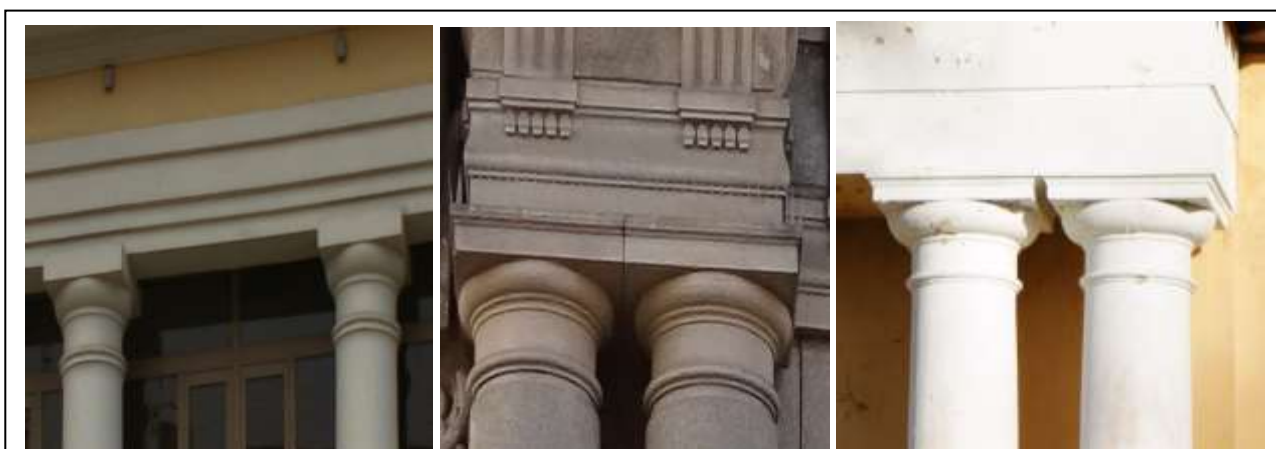
Diabły – zbuntowane przeciw Bogu, upadłe anioły. Anioł (od wczesnego średniowiecza), piękna uwodzicielska oraz fantastyczna z elementami karykaturalnymi postaci z oślimi uszami, rogami na głowie, kopytami i ogonem lub skrzydłami nietoperza. Częsty motyw w rzeźbach.

Donżon – zamek wieżowy – stołp. Wieża łącząca w sobie zadania mieszkalne i obronne. Zamieszkiwane była w czasie pokoju, u stóp wieży były także pomieszczenia więzienne (głodowe). Wieże mieszkalne typu donżon najczęściej powstawały w stylu romańskim. W okresie gotyku wieże zmieniły swoje znaczenie z mieszkalnych na obronne.

Dorycki porządek – jeden z najbardziej znanych porządków architektonicznych czasów starożytnych. Charakteryzuje się on ciężkimi proporcjami, surowością i monumentalnością. Architektura pochodzi prawdopodobnie z budownictwa drewnianego. Kolumna w porządku doryckim nie posiada bazy, a jej głowica ma bardzo prosty kształt, wygląda jak spłaszczony poduszeczek, na której spoczywa kwadratowa płyta.

E

Empora – trybuna albo- galeria we wnętrzu kościoła, służąca do powiększania jego powierzchni albo oddzielna określonych grup w obrębie wspólnoty(np. zakonnic, dworu, kobiet – chór zakonnic) lub umieszczania organów (przeważnie po stronie zach.) czy też artykulacji ścian. W renesansie i baroku empory sięgają często aż do sklepienia kościoła, mając zarazem duże znaczenie w przestrzennym poszerzeniu wnętrza. W kościołach centralnych mieszczą się nad obojętnością, w bazylikowych nad nawami bocznymi, w nawie poprzecznej, albo nad wejściem zach. W kościołach halowych lub salowych empory mają własne podbudowy i często są dodane później, przede

wszystkim w kościołach zamienionych na ewangeliczne. Można rozróżnić: 1. Emporę właściwą – rozbudowane piętro, 2. Emporę pozorną – otwór przebity na poddasze, 3. Pseudoemporę – tylko otwór w ścianie, markujący emporę, ale nie prowadzący do żadnego pomieszczenia.

Epitafium – napis nagrobkowy, rozpowszechniony od XIV -XV w. tablica poświęcona pamięci zmarłego, umieszczona na ścianie lub na filarze kościoła albo w krużganku klasztorным. Epitafium nie jest związane z pochówkiem. Znamy dwie zasadnicze formy; 1. Płyta podobna do pionowo ustawionego – nagrobka, z napisem i często z wizerunkiem zmarłego. 2. Później całe sceny figuralne np. zmarły klęczy jako- adorant. W renesansie i baroku

epitafia rozrastają się nieraz w kilkupiętrowe, pełne przepychu kompozycje, zawierające wyrafinowane znaczenia symboliczne.

Ewangeliści - autorzy czterech Ewangelii Nowego Testamentu; Mateusz, Łukasz, Marek i Jan byli także apostołami. Od IV w. przydano im skrzydlate symbole; człowiek – oznacza Mateusz, lew – Marek, byk – Łukasz, orzeł – Jan.

F

Fasada – twarz, frontowa elewacja budowli. Niektóre budynki mają dwie fasady, od strony wjazdu do obiektu (barok) i inna od strony ogrodów. Istnieją różne w budynkach mieszkalnych przylegających do dwóch ulic. Przeważnie fasada odzwierciedla wewnętrzny podział budynku; ukazuje liczbę pięter, naw a w okresie baroku wygina się na zewnątrz odpowiednio do elipsy rzutu budowli. Istnieje fasada ślepa , dekoracyjna, kryjąca lub zastaniająca budowlę . Często jest od właściwej budowli wyższa lub szersza.

Filar - podpora pionowa o przekroju prostokątnym albo wielokątnym. Może się składać, podobnie jak – kolumna, z bazy, trzonu, - głowicy i impostu; może być wolno stojący albo wtopiony w ścianę - przyścienny (pilaster). Filary okrągłe – częste w późnogotyckich kościołach halowych – mają przekrój koła i zasadniczo nie różnią się od kolumn, bywają jednak często nadmiernie smukłe albo grube. Filary krzyżowe – mają w przekroju kształt krzyża równoramiennego. Filar wiązkowy – składa się z trzonu z otaczającym go słuźkami, na które spływają żebra, gunty lub łuki arkad – słuźki zależnie od mniejszego lub większego przekroju noszą nazwę bocznych (młodszych) lub głównych (starszych) – kantowanie.

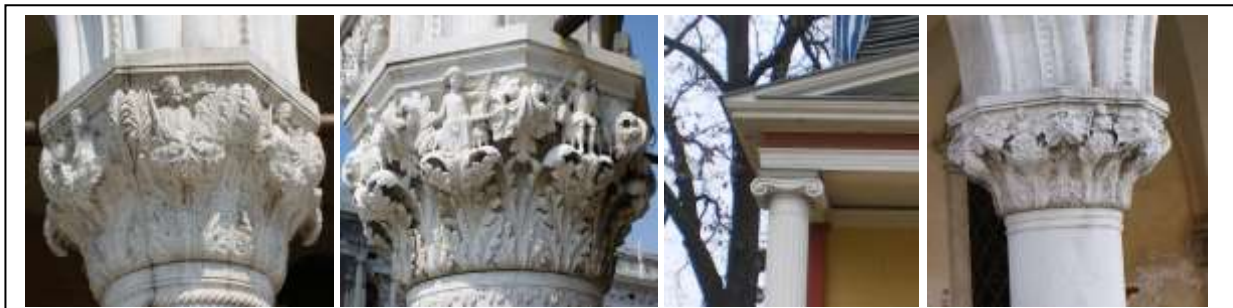
G

Galeria – 1. Wydłużone pomieszczenie reprezentacyjne w pałacu nowożytnym; 2. Z racji dobrego oświetlenia często służące do wystawiania dzieł sztuki, dziś mianem galerii określa się większą kolekcję dzieł sztuki (mniejsza kolekcja to gabinet), 3. Najwyższy poziom widowni w teatrze,(operze) – patrz empora, 4. Otwarty arkadowo korytarz lub przejście w kościele (galeria arkadowa- patrz arkada), także element budowli obronnej, 5. Większa ilość sklepów lub punktów usługowych pod jednym dachem.

Gargulec – patrz rzygacz

Gimnazjum – w starożytnej Grecji teren sportowy przeznaczony do ćwiczeń chłopców, rozszerzony później o łaźnię, palestrę (szkoła zapasów), stadion(bieżnię) i sale do nauki.

Głowice – patrz (Kapitel) występują w architekturze od starożytności. Już w Egipcie stosowano w pełni rozwinięte, stylizowane głowice roślinne (palmowe, lotosowe lub papirusowe). Występują głowice; ceglana kostkowa, dorycka, dorycko-toskańska, fantazyjna, barokowa, figuralna, jońska, karbowana(fałdowa), kielichowa, kielichowo-blokowa, kielichowa z suchymi liśćmi, kompozytowa, koryncka, kostkowa, koszowa, liściasta, ottońska, pączkowa, pilastra, renesansowa, toskańska, wieloboczna i inne z ornamentem zoomorficznym.

Gomółka – przeważnie okrągła, zielonkawa szybka oprawiona w otów, ze zgrubieniem w środku, do szklenia okien w XV i XVI w. Stąd do dziś używane słowo „szyba” (niem. „Scheibe” – okrągła tarcza) na określenie także tafli prostokątnej.

Gotyk ceglany – rozwija się od XIII w. w Europie Płn. (Niderlandy, Marchia Brandenburska , Pomorze, kraje nadbałtyckie – za sprawą kolonistów i kupców hanzeazjatyckich. Powstają przeważnie hale bez skarp zewnętrznych, rzadziej bazyliki, częste kaplice międzyskarpowe, wczesne budowle są monumentalne i masywne z wieloma podziałami architektonicznymi, jednonawowe wiejskie kościoły parafialne.

Grobowiec – często w formie odrębnej budowli (świątynia lub kaplica grobowa, mauzoleum, piramida, grób wieżowy, w postaci nagrobków zachowały się w większej liczbie w kościołach, krużgankach i na cmentarzach. Główne formy; 1. Wpuszczona w posadzkę kamienna lub brązowa płyta nagrobna, 2. Tumba – nagrobek w formie skrzyni przykrytej płytą nagrobną, często z leżącą figurą zmarłego. Niekiedy znajduje się nad nią baldachim; nad nagrobkami rycerzy umieszczono często – broń pogrzebową (średniowiecze). 3. Sarkofag (gr. „Pożeracz ciała” wg Pliniusza łupek alunowy z Troas, rzekomo przyspieszający rozkład), najczęściej zdobiona trumna kamienna, gliniana, drewniana, metalowa w kształcie domu lub skrzyni, na której niejednokrotnie umieszczano leżącą figurę zmarłego, 4. Epitafium, 5. Kenotafium cenotaf – pusty grób, symboliczny nagrobek osoby zaginionej albo pochowanej w innym miejscu.

Gzyms – patrz kapinos, poziomy element architektoniczny, wysunięty przed lico muru dla zaakcentowania horyzontalnych podziałów budowli i osłony przed deszczem. 1. Gzyms cokołowy –

wieńczący cokół budynku, 2. Gzyms kordonowy- między piętrami, 3. Gzyms kapnikowy (gotyk), 4. Gzyms główny, koronujący, wieńczący (w świątyniach gotyckich) – między ścianą a dachem albo attyką, często ma postać daleko wysuniętej płyty, opartej na – wspornikach, której górna powierzchnia jest ukośna, by umożliwić spływ wody, pod spodem zaś znajduje się kapinos (wcięcie ochraniające elewację przed wodą. 5. Własne gzymsy mogą mieć także różne elementy budowli np. gzyms nadokienny, naddrzwiowy. Gzyms nazywamy gierowanym, wyłamywanym, jeśli całym swoim profilem omija uskokowo występy muru – gierowanie.

H

Heraldyka – patrz herb

Herb – osobisty lub dziedziczny znak w formie tarczy, często z hełmem i klejnotem. Nauka o herbach zwie się heraldyką. Stronę prawą czy lewą określa się z punktu widzenia trzymającego tarczę, nie obserwatora. 1. Barwy heraldyczne są oznaczone na rysunkach jednobarwnych przez szrafowanie, 2. Godła herbowe to: a) figury heraldyczne, kombinacje barwnych pól, b) przedmioty lub istoty żywe, głównie zwierzęta. Herby mówiące, nawiązujące obrazowo do nazwiska lub przedmiotu właściciela herbu. Elementy dodatkowe to oznaki urzędów i godności np. korona, pastorał itd. Ozdoby to: trzymacze – dzicy mężowie, od XV w. płaszcz herbowy – od XVII w.

Historyzm – powrót do stylów i artystów minionych epok, szczególnie w XIX w. między neoklasycyzmem (który sam wykazuje skłonność do historyzowania), a secesją. Od 1930 następuje ponowny zwrot w stronę klasycyzmu, a po II wojnie światowej do stylów z I ćw. XX w. czyli neosecesja, neoekspresjonizm itd.

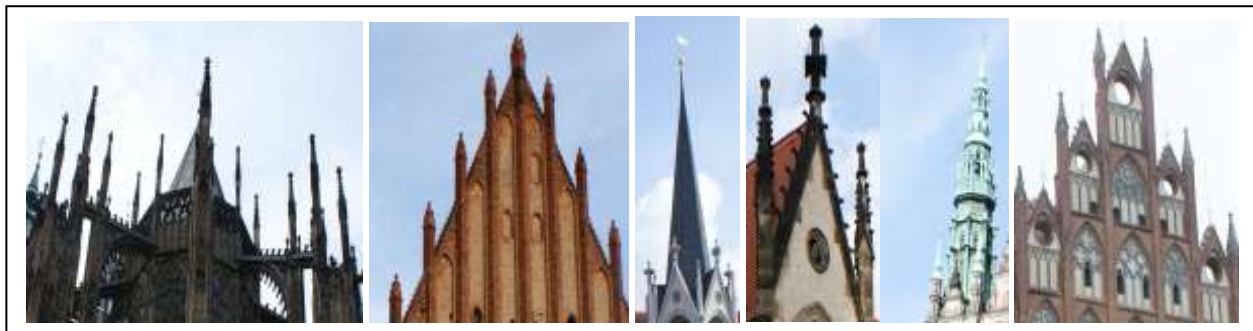

Hurdycja – drewniana nadbudówka wysunięta przed lico muru lub wieży obronnej.

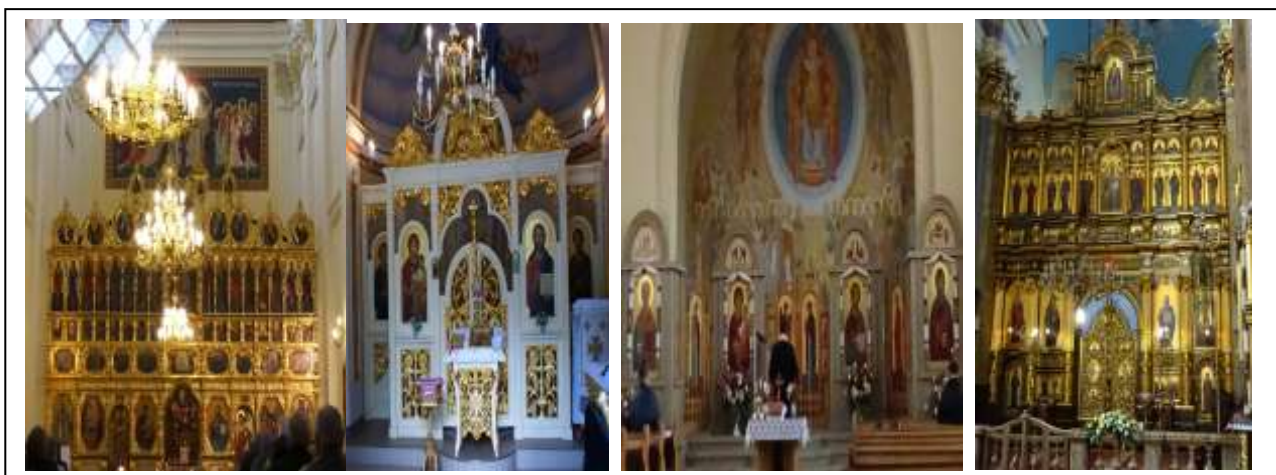

I

Iglica – hełm wieży, także – patrz pinakel.

Ikonostas – miejsce ustawienia obrazu, w cerkwiach ściana z ikonami, oddzielająca część ołtarzową, prezbiterium od nawy.

Inkrustacja – okładzina, ozdobne wykładanie powierzchni kamiennej, metalowej, drewnianej itp. Innymi materiałami lub powierzchni kamiennej kamieniem innego koloru, np. jednego marmuru ciemniejszym(m.in. ściany, posadzki). **Intarcja** jest to wykładanie powierzchni drewna innymi jego gatunkami; markieteria – wykładanie mebli i przedmiotów drewnianych drewnem, macicą perłową, kością słoniową, szylkretem, metalem (zwłaszcza w baroku); tauszowanie (nabijanie), to inkrustowanie powierzchni przedmiotów metalowych innym metalem, domaskinaż – miejsce produkcji broni arabskiej, jest to tauszowanie broni; niello polega na wypełnianiu rysunku wrytego w metalu rozgrzanym siarczanem srebra, miedzią albo ołowiem.

Inżynieria budowlana – sztuka wznoszenia budowli, rozpatrywana przede wszystkim pod kątem technicznym, nie zaś artystycznym.

Izba tortur i izba więzienna - wieże więzienne wznoszono w wielu wariantach; mają one na celu utrudnić ucieczkę uwięzionego oraz spowodować dodatkowe tortury; lochy są bardzo niskie albo bardzo małe, nie można w nich stanąć ani położyć się; cele mają ściany najeżone ostrzami itp. Izby tortur ze sprzętem i narzędziami do wykonywania tortur fizycznych.

Jezuicka sztuka - 1. Styl barokowych kościołów, wznoszonych przez jezuitów, często przeładowanych nadmierną ornamentyką, 2. Barokowy typ kościołów jezuitskich szczególnie z XVII w. nawiązujący do wzoru Il Gesu w Rzymie.

Joński porządek – grecki porządek architektoniczny. Kolumna – trzon smuklejszy niż w porządku doryckim, czasem zdobiony reliefami. Dzięki mnogości motywów ornamentalnych świątynie stają się bardziej ozdobne od doryckich. Dekoracja skoncentrowana jest przede wszystkim na elementach takich jak bazy kolumn, kapitele, profile gzymsu.

K

Kafel – 1. Wyrób ceramiczny jako zdobiony element konstrukcji ściany pieca, stosowany od XIII w.
2. Kafelek, płytką z wypalanej gliny, przeważnie szkliwionej, służąca jako wykładzina ścienna,

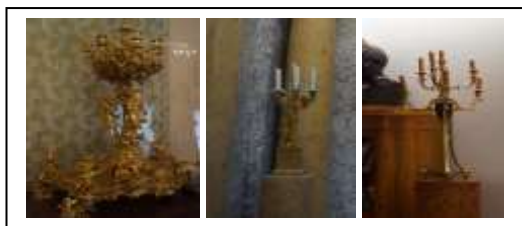

posadzkowa, malowane błękitem kobaltowym, a także niebieski – mały kamień.

Kalwaria – przedstawienie w malarstwie lub rzeźbie Męki Pańskiej, często wielofigurowe; znane są Kalwarie, grupy rzeźb na otwartej przestrzeni, także cykl scen lub zespół kaplic upamiętniających Drogę Krzyżową.

Kandelabr - patrz świecznik

Kanelowanie, żłobkowanie – kanelury pokrywają trzony antycznych kolumn lub filarów. W porządku doryckim rowki stykają się ze sobą, tworząc ostre krawędzie (szwy), w porządku jońskim i korynckim oddzielają je od siebie płaskie listewki.

Kapinos - patrz gzyms

Kapitel (głowica) – najwyższa, wieńcząca część kolumny, filaru lub pilastra, będąca pośrednikiem członem konstrukcyjnym między podporą (trzonem) -od której jest szersza, co zapewnia bardziej stabilną konstrukcję całości oraz elementami dźwigającymi (belkowanie). Jest to element dekoracyjny. Bazą są głowice: porządku doryckiego, jońskiego, korynckiego oraz kompozytowej.

Kapitularz -patrz klasztor, pomieszczenie klasztorne służące zakonnikom do zebrań, także sala zebrań kapituły kanoników. Najczęściej usytuowany był w pobliżu prezbiterium lub przy krużganku w skrzydle wschodnim zabudowań klasztornych. W kapitularku obiegały wokół przyścienne drewniane ławy.

Kaplica – płaszcz, od miejsca przechowywania płaszcza św. Marcin z Tours, pomieszczenia przeznaczonego do modlitwy w pałacu królewskim od VII w. które nosiło miano „Capelia”. Później

ogólne określenie mniejszych, służących do modlitwy, wolno stojących budowli chrześcijańskich (kaplice chrzcielne, cmentarne, kaplice przy pałatiach, zamkowe, pałacowe lub połączonych z innymi budowlanymi) kaplice chórowe, kaplice na osi kościoła, kaplice przy nawach bocznych, także kaplice wotywyne- pomnik w formie kaplicy z ołtarzem.

Kapłańska ława – trzyczęściowa ława, przeważnie przy południowej bocznej ścianie prezbiterium, na której zasiada kapłan i jego 2 diakonów. Rzeźbiona z drewna analogicznie jak – (patrz stalle albo wykonana jako wnęka w ścianie).

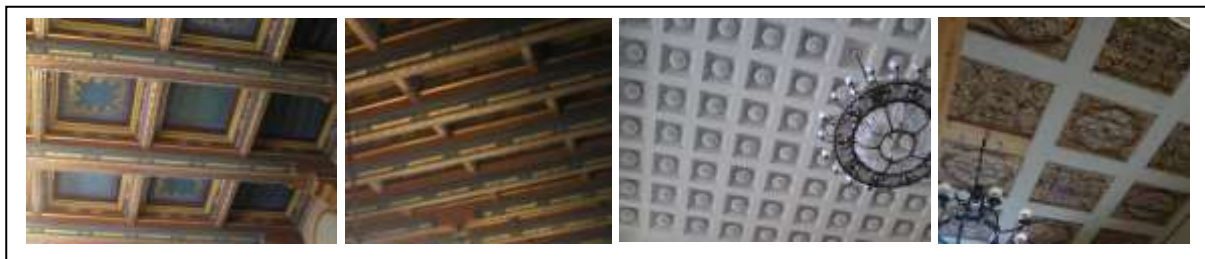
Kariatyda – rzeźba architektoniczna (patrz Kora)

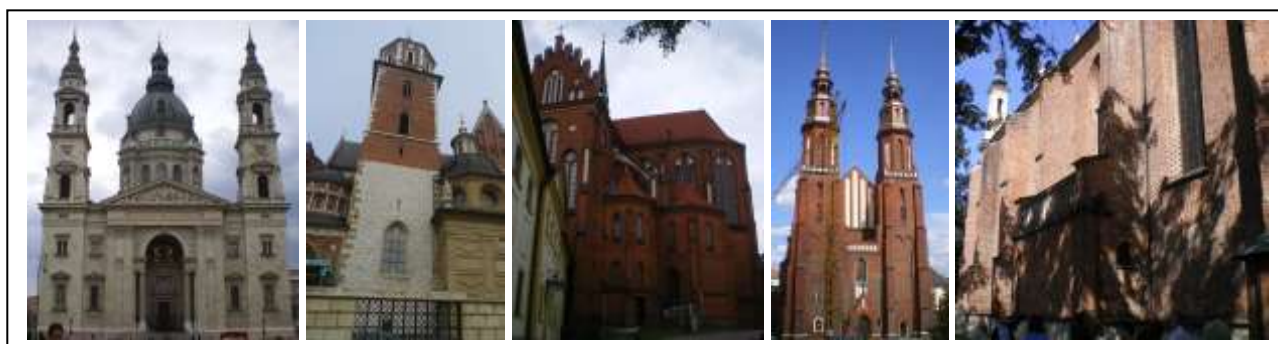
Kartusz – tarcza w ozdobnej ramie, często herbowa, występuj w renesansie i baroku.

Kaseton - zagłębienie w stropie płaskim (strop kasetonowy) albo w sklepieniu lub kasetonowym podłożu arkady, tzn. podzielonym na pola prostokątne, wieloboczne albo zaokrąglone. Kaseton może być pusty albo wypełniony ornamentami polichromią albo obrazami. Popularny w antyku, renesansie i baroku.

Katedra – kościół biskupi, zwana również tumem. Tumem nazywano czasem także główny kościół w mieście nie będący siedzibą biskupstwa.

Kinkiet – patrz świecznik

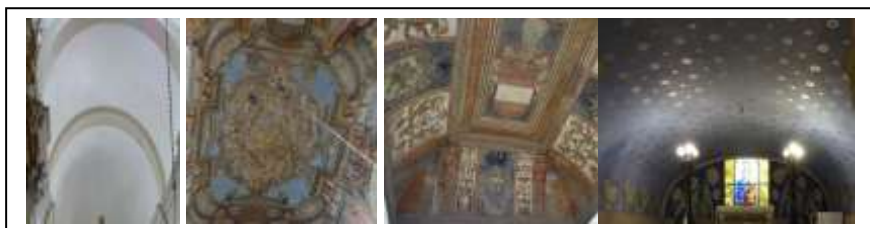

Klasztor – zamknięcie. Założenie klasztorne powstało w związku z dążeniem Benedykta z Nursji (klasztor na Monte Cassino) i innych założycieli zakonów , by zastąpić pustelnię przez wspólnotę zakonników podlegających surowej regule. Tworzące zamkniętą całość (klauzura) pomieszczenia klasztorne grupują się wokół czworokątnego odkrytego dziedzińca (wirydarza), otoczonego krużgankami i wzorowanego na perystylu hellenistycznego domu mieszkalnego, z umywalnią przy studni. Kościół przeważnie po stronie północnej, rzadziej południowej; kapitułarz – sala zgromadzeń często obok kościoła; refektarz – jadalnia, parlatorium – rozmównica, a na piętrze wspólne – dormitorium – sypialnia albo cele zakonników. Benedyktyni chętnie wybierali na swoje klasztory wzgórza, cystersi – doliny od 1100 r., zakony zaś żebracze od XIII w. preferowały miasta albo ich okolice, ponieważ zdaniem ich było duszpasterstwo. Kartuzi od XII w. żyją w oddzielnych domkach uszeregowanych wokół wielkiego dziedzińca z krużgankiem. Ich klasztory noszą nazwę kartuzji. Zamki krzyżackie od XII w. były zarazem klasztorami. Klasztory barokowe w swoich pełnych rozmachu założeniach, zbliżają się do budownictwa pałacowego .

Klauzura – klasztor. – zamknięta część domu zakonnego lub klasztoru. Nie mają do niej wstępu osoby z zewnątrz, zwłaszcza płci odmiernej. Nie wolno jej opuścić zakonnikom bez zezwolenia przełożonego. Zakony z obowiązującego ścisłą klauzurą nazywane są zakonami klauzurowymi. Forma i zakres klauzury jest ustalana przez poszczególne zakony i klasztory.

Koleba – patrz sklepienie

Sklepienie kolebkowe na gurtach

sklepienie zwierciadlane

sklepienie kolebkowe

Kolegiata – 1. Kościół przy którym funkcjonuje kolegium kanoników (nie będącym jednak ani katedrą, ani świątynią klasztorną). 2. W jęz. Niem. Określenie kościoła klasztornego.

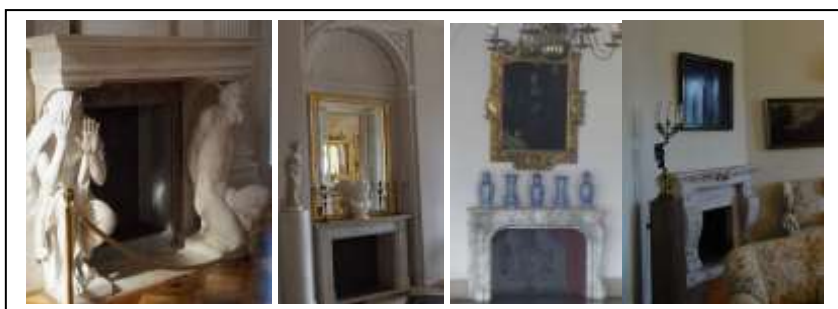
Kolumna – podpora budowli, mająca przekrój trzonu okrągły, wielokątny lub profilowany. Pierwotnie opierało się na niej – belkowanie od czasów rzymskich także łuk. Kolumna może być wolno stojąca, przyścienna albo zespolona z filarem tylko częścią swego przekroju. Wysoka smukła o małym przekroju kolumnienka przyścienna nazywa się służką. Główne części kolumny to baza, trzon i głowica (kapitel).

Kolumnada – rząd kolumn połączonych poziomym belkowaniem (architrawem), w odróżnieniu od – arkad.

Kominek – otwarte palenisko w budynku, z odprowadzeniem spalin przewodem w murze, ujęte w ramy architektoniczne, ostatnio także na tarasach domów mieszkalnych. Od czasów romańskich nadawano mu kształt artystyczny. Wspaniałe zdobione kominki z marmuru i piaskowca powstały w renesansie. W okresie baroku i rokoka występuje kominek dekoracyjny z lustrem. Na gzymsie umieszczano świeczniki, zegar, wazony itd.

Kompozytowy porządek – porządek architektoniczny wykształcony w architekturze starożytnego Rzymu. Łączył elementy porządku jońskiego i korynckiego. Podstawowe cechy wyróżniające go to; ustawienie kolumn na piedestale, ukształtowanie głowicy, górna jej część uformowana jest z ustawionych na przekątnych wolut zaczerpniętych z porządku jońskiego, poniżej koszyk z liści akantu.

Komnata – pomieszczenie z kominkiem, ogrzewana izba mieszkalna, także izba dla kobiet na zamku.

Koncha – muszla, nisza o rzucie półokrągłym, apsyda, a ściślej jej półkokuła – czasza – chór – kaplica.

Konfesja – pomieszczenie z grobem świętego pod ołtarzem kościoła wczesnochrześcijańskiego, często z możliwością oglądania grobu z półkolistego korytarza przez otwór w ścianie.

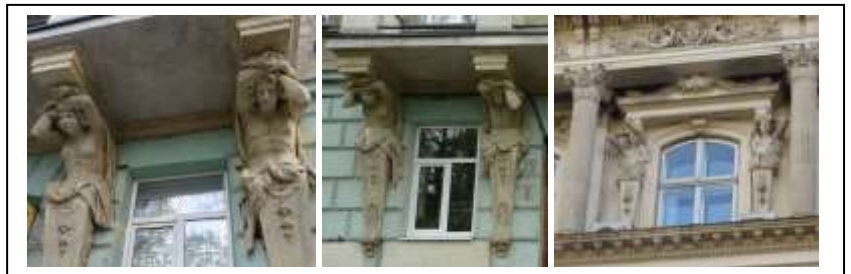
Konfesjonat – miejsce do słuchania spowiedzi, w dzisiejszej formie występuje od ok. 1600 r, trzyczęściowa, drewniana obudowa w części środkowej siedzisko duchownego, oddzielone kratą od pokutnika, klęczających na zmianę w częściach bocznych.

Kopuła – przesklepienie przestrzeni na rzucie kolistym, czworo- i wielokątnym, o regularnej krzywiźnie. Przejście od rzutu wielokątnego do kolistego umożliwiają żagielki (pendetywy) – sptyw sklepienny lub wiszący żagielek. Obie odmiany są trójkątami sferycznymi i różnią się tylko zastosowaniem. Między pendentywami (albo trompami) a kopułą znajduje się często tambur (bęben) o kształcie walca lub graniastosłupa o podstawie ośmiokątnej, albo mała ażurowa nadbudówka- latarnia. Niekiedy u szczytu kopuły znajduje się okrągły otwór oświetleniowy.

Kora, kanefora, kariatyda – podpora architektoniczna w postaci kobiecej, dźwigający na głowie element architektoniczny budowli, belkowanie, gzyms, balkon lub nadwieszoną kondygnację budynku, spełniająca funkcję kolumny.

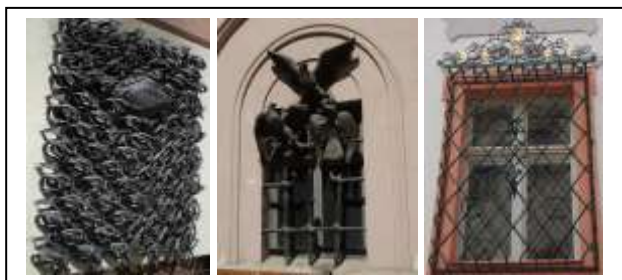
Korpus nawowy – część kościoła (o planie podłużnym) między fasadą a prezbiterium lub transeptem.

Koryncki porządek – grecki porządek architektoniczny – różni się od jońskiego kapitelem w kształcie kielicha (kalathos), okolonego 1-2 rzędami liści akantu; spomiędzy nich wyrastają pośrodku boków i na narożach pędy, które pod profilowaną płytą abakusa zwijają się w woluty. Kapitel koryncki początkowo był stosowany wyłącznie w wnętrzach świątyń, w okresie hellenistycznym pojawia się na zewnątrz budynku.

Koszowa krata okienna – stosowana od czasu renesansu wysunięta na zewnątrz krata okienna, często kunsztownie wykuwana.

Kościół – określenie niektórych związków wyznaniowych, najczęściej chrześcijańskich. Kościół jako organizacja. W religii chrześcijańskiej budynek przeznaczony do celów rytualnych, sakralnych; odprawiania nabożeństw, sprawowania sakramentów, odmawiania modlitw itp. Istnieją formy architektoniczne: 1. budowla centralna – zaprojektowana wokół punktu środkowego, 2. budowla podłużna – założenie na osi wzdłużnej. Zależnie od przekroju i sposobu oświetlenia są to; bazylika, kościół halowy (pseudohale lub pseudobazylika, hala emporowa), 3. Kościół salowy- kościół jednoprzestrzenny, 4. Kościół okrągły -budowla sakralna na rzucie kolistym – rotunda. **Kościół halowy** – kościół podłużny, którego nawy boczne są tej samej albo prawie równej wysokości co nawa główna. Nawy są przykryte- jednym wysokim dachem wspólnym lub dachami równoległymi do siebie. Dachem podłużnym nad nawą główną i dachami poprzecznymi nad przęsłami naw bocznych. Nawa główna nie ma okien, a oświetlają ją wysokie okna naw bocznych. Często bez transeptu.

Krucyfiks – ukrzyżowanie, przedstawienie Jezusa na krzyżu w malarstwie lub rzeźbie – krzyż.

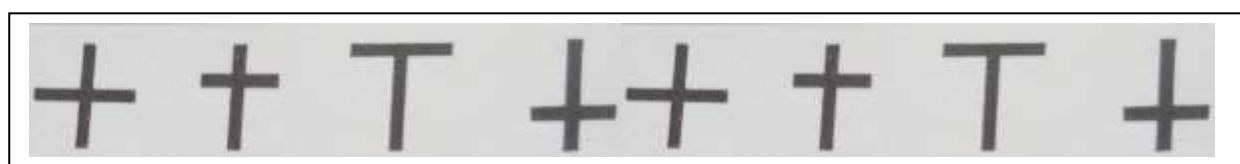
Krużganek -klasztor, długi korytarz (ganek), okalający przeważnie wewnętrzny dziedziniec na jednej lub kilku kondygnacjach. Pełnił funkcję komunikacyjną. Na ogół przykryty sklepieniem lub stropem, na zewnątrz otwarty najczęściej arkadami filarówymi lub kolumnowymi.

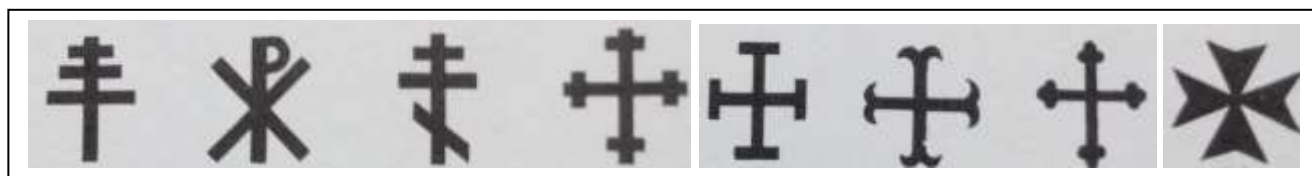
Krypta – kryty korytarz, wywodzące się od wczesnochrześcijańskiej pomieszczenia z grobem świętego pod ołtarzem kościoła. Wnętrze do połowy zagłębione w ziemi pod chórem wielu kościołów romańskich i gotyckich, służące do przechowywania relikwii albo jako miejsce pochówku świętych lub dostojników świeckich.

Krzyż – symbol lub ornament występujący od czasów przedhistorycznych w wielu kulturach, w chrześcijaństwie symbol męki lub osoby Chrystusa. W przedstawieniach ukrzyżowania Chrystusa (krucyfiks) pionowa belka krzyża bywa opatrywana tabliczką z napisem (INRI) i często także podnóżkiem. Główne formy krzyża chrześcijańskiego; 1. Krzyż grecki- równoramienny, często spotykany jako plan bizantyjskich budowli sakralnych, 2. Krzyż łaciński – dominująca forma planu budowli sakralnych Zachodu w średniowieczu, 3. Krzyż św. Antoniego – często wykorzystywany w przedstawieniach łotrów, 4. Krzyż św. Piotra – który został ukrzyżowany głową w dół (poprzeczka u dołu), 5. Krzyż św. Andrzeja – ukośny, na takim został ukrzyżowany apostoł Andrzej, 6. Krzyż widlasty, 7. Krzyż arcybiskupi albo patriarchalny, 8. Krzyż z uchwytem – pierwotnie egipski symbol życia, 9. Krzyż papieski – poprzeczki odpowiadają zadaniom papieża – kapłańskiemu, nauczycielskiemu i pasterskiemu, 10. Krzyż monogramatyczny - monogram Chrystusa składający się z liter (Chi) oraz (Rho) – początkowych liter imienia Chrystus, 11. Krzyż prawosławny – poprzeczka ukośna zapewne oznacza suppedaneum (podnóżek), 12. Krzyż zdwojony- każda końcówka ramienia tworzy nowy krzyż, 13. Krzyż laskowany, 14. Krzyż o zakończeniach ramion w formie kotwic, 15. Krzyż o zakończeniach ramion w formie trójliścia, 16. Krzyż maltański.

1 2 3 4 5 6 7 8

9 10 11 12 13 14 15 16

Kwadryga – zaprzęg poczwórny, otwarty od tyłu grecki wóz bojowy, ciągnięty przez 4 konie, zaprzężone jeden obok drugiego. W Rzymie używano jako wóz wyścigowy i do triumfalnych wjazdów do miasta, często bywa stosowany jako dekoracyjne zwieńczenie budowli.

Kwiatony – dekoracje w formie liściastej lub kwiatowej sterczyny, zwieńczenie gotyckich pinakli, wimperg iglic, wieżyczek

